

Gereformeerd theologisch tijdschrift

EENHEID EN VERSCEIDENHEID IN DE NIEUWE
SOW-KERK 129
door G.D.J. Dingemans

DE HERVORMING VAN JOSIA, OF DE KUNST VAN
HET BEELDENSTORMEN 143
door E. Talstra

AANHANGSEL OF UITVLOEISEL? 162
door K. Spronk

ENKELE NOTITIES OVER DE 'GEREFORMEERDE
ZENDING' OP SUMBA 171
door A. Wessels

ENKELE OPMERKINGEN BETREFFENDE DE
SUMBA-ZENDING DER GEREFORMEERDE KERKEN
IN NEDERLAND EN HAAR ARCHIEF 174
door Th. van den End

BOEKBESPREKINGEN 186
door A.J.O. van der Wal, J. Helderma, W. Stoker

OVERZICHT TIJDSCHRIFTEN 189

INGEKOMEN BOEKEN 191

3

AUGUSTUS 1988 / ACHTENTACHTIGSTE JAARGANG

AANHANGSEL OF UITVLOEISEL?
Over het slot van het deutoronomistische geschiedswerk
(2 Koningen 25:27-30)

door

K. Spronk

Het sobere bericht over de lotgevallen van Jojakin, de koning van Juda, in het zevendertigste jaar van de ballingschap roept vele vragen op. En dat niet omdat de tekst zo moeilijk zou zijn, maar omdat het de laatste woorden zijn van het zogenaamde deutoronomistische geschiedswerk en vooral omdat deze woorden zo positief afsteken ten opzichte van het voorafgaande. Wie zich bezighoudt met de bestudering van het ontstaan van deze geschiedenis van Israël tot aan de ballingschap en van de ideeën van de schrijver(s) van deze geschiedenis komt hier in de problemen. Horen deze verzen erbij of zijn ze later toegevoegd? En als de schrijver van deze geschiedenis of van een gedeelte daarvan bewust heeft gekozen voor deze afsluiting, was dat dan bedoeld als een teken van hoop voor de ballingen? En in hoeverre zou dat dan aansluiten bij het voorafgaande, dat toch vooral in het teken van het oordeel staat? De meningen lopen hier nogal uiteen. Het is opvallend dat het daarbij weinig lijkt uit te maken voor welke benadering van de ontstaans-geschiedenis van het deutoronomistische geschiedswerk men kiest en, daarmee samenhangend, wat men als de achterliggende motieven van de schrijver(s) beschouwt.¹ Een beknopt overzicht moge dat verduidelijken.

M. Noth beschouwt de boeken Deuteronomium tot en met 2 Koningen als het werk van één schrijver. Het voorhanden bronnenmateriaal smeedde hij volgens Noth samen tot een weldoordacht geheel met een duidelijke boodschap: het moest verklaren hoe het kon gebeuren dat het met het volk en de tempel van God zo slecht kon aflopen. Binnen dat concept kan aan de notitie over Jojakin aan het slot geen al te positieve

1. Zie het overzicht bij E. Noort, *GTT* 88 (1988), 69-79. Voor het volgende is vooral ook dankbaar gebruik gemaakt van de besprekingen van het moderne onderzoek door A.D.H. Mayes, *The Story of Israel Between Settlement and Exile. A Redactional Study of the Deuteronomistic History*, London 1983, blz. 106-132; E. Würthwein, *Die Bücher der Könige. 1. Kön. 17-2. Kön. 25*, ATD 11,2, Göttingen 1984, blz. 481-484 en H. Weippert, 'Das deutoronomistische Geschichtswerk. Sein Ziel und Ende in der neueren Forschung', *ThR* 50(1985), 213-249.

betekenis worden toegekend. Voor een eventuele aanduiding van een wending ten goede legt het na alles wat eraan vooraf is gegaan te weinig gewicht in de schaal. Blijkbaar werd het slechts volledigheidshalve toegevoegd.²

Recht tegenover deze interpretatie staat de opvatting van E. Zenger.³ Zijns inziens werkt de deuteronomist in zijn geschiedswerk duidelijk toe op deze ommekeer na de catastrofe van de ballingschap. Nadat het nulpunt is bereikt in 2 Kon. 25:26 zijn hier de eerste tekenen van iets nieuws te zien. Met de vlucht naar Egypte zoals beschreven in 2 Kon. 25:26 is de laatste vervloeking uit Deut. 28 in vervulling gegaan, zodat er nu weer plaats is voor de zegen. Ook in het feit dat de kritiek op Jojakin relatief terughoudend is zou al iets zichtbaar zijn van de op hem gevestigde hoop. Verder suggereert Zenger dat er een verband is met de belofte van Natan aan David (2 Sam. 7) en wel door de vermelding in 2 Kon. 25:28 van de troon (vgl. 2 Sam. 7:16) en door het feit dat Jojakin boven de andere koningen wordt gesteld (vgl. 2 Sam. 7:9).⁴ Daarmee gaat Zenger verder dan de door velen gedeelde opvatting van G. von Rad. Deze stemt in grote lijnen in met Noths theorie over het deuteronomistische geschiedswerk, doch hij ziet een positievere tendens, waarbij hij een veel belangrijkere rol toekent aan de genoemde belofte in 2 Sam. 7. Het bericht over Jojakin aan het slot biedt tenminste nog de hoop dat God zal vasthouden aan de toezegging die Hij deed aan David.⁵

Sommige exegeten zien zichzelf ontslagen van de moeite om een verband met het voorafgaande te leggen. Zij veronderstellen dat de laatste vier verzen van het boek Koningen later zijn toegevoegd. Volgens J. Gray werd men daarbij geleid door een primitief bijgeloof in de slechte invloed die een negatief slot van een boek over de eigen ge-

2. M. Noth, *Überlieferungsgeschichtliche Studien*, Halle 1943, blz. 12 en 108.

3. E. Zenger, 'Die deuteronomistische Interpretation der Rehabilitierung Jojachins', *BZ NF* 12(1968), 16-30.

4. A.w., blz. 26. Een dergelijk verband met de profetie van Natan wordt juist ontkend door H. W. Wolff (*Gesammelte Studien zum Alten Testament*, ThB 22, München 1964, blz. 311).

5. G. von Rad, *Deuteronomium-Studien*, Göttingen 1947, blz. 63-64 en *Theologie des Alten Testaments I*, München 1962, blz. 355: 'es weist (...) auf eine Möglichkeit hin, an die Jahwe wieder anknüpfen kann'. Vgl. ook H. J. Kraus, *Biblisch-theologische Aufsätze*, Neukirchen-Vluyn 1972, blz. 64. Hij gaat verder dan Von Rad: 'Mit diesem schlichten, hoffnungsvollen Bericht bricht der Deuteronomist jäh sein Werk ab. Es ist ihm nicht zweifelhaft, dass Jahwe ein Neues beginnen kann und auch beginnen wird.' W. Zimmerli is daarentegen weer wat terughoudender: 'Man wird nicht ausschliessen können, dass im Schlussbericht über die Begnadigung des Davididen, wenn es schon mit keinem Wort ausdrücklich ausgesprochen ist, die Frage sich leise regt, ob Jahwe nicht auch über diesen Tod Israels um seiner Treue zu seinem Wort willen noch eine weitere Zukunft zu eröffnen bereit sein könnte.' (*Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, Stuttgart 1978, blz. 159).

schiedenis zou kunnen hebben op de toekomst.⁶ In zekere zin sluit hij daarmee aan bij Noth, die deze verzen karakteriseert als een 'verzoenend slot'⁷, zij het dat Noth dit dan aan de deuteronomist toeschrijft. E. Würthwein neemt de genoemde qualificatie van Noth over, maar evenals Gray beschouwt hij deze verzen als geheel en al losstaand van het voorafgaande.⁸

In het geval van Würthwein mag dit opmerkelijk heten daar hij bij de bestudering van het deuteronomistische geschiedswerk uitgaat van het gelaagdheidsmodel, waarin gerekend wordt met verschillende elkaar aanvullende deuteronomistische bewerkingen. Juist binnen dat model meent W. Dietrich deze verzen wél te kunnen plaatsen. Hij rekent ze tot de zogenaamde nomistische laag.⁹ De positieve berichten over de nakomeling van David passen goed bij de door Dietrich in deze laag signaleerde nadruk op het voortbestaan van de dynastie van David. Gods oordeel betreft niet dit koningshuis maar de zonde van Manasse. Volgens R. Smend echter behoort dit gedeelte tot de oudste laag, namelijk de versie van de zogenaamde historiograaf. Ook daarin zou een vleugje hoop te bespeuren zijn.¹⁰ Zowel Dietrich als Smend beroepen zich voor hun interpretatie op de genoemde studie van Zenger. Ook in deze benadering blijft het echter een probleem dat de verbanden met het voorafgaande vaag zijn. Smends opmerking dat 2 Kon. 25:27-30 niet aan DtrN toegeschreven kan worden omdat duidelijke kenmerken van die bewerking ontbreken¹¹ is ook op zijn eigen indeling bij DtrH van toepassing.¹²

Volgens het model van F.M. Cross behoort het slot van 2 Koningen tot een blok dat begint met 2 Kon. 23:26. Dit is van de hand van een

6. J. Gray, *I & II Kings. A Commentary*, OTL, London ³1977, blz. 773. Vgl. ook H.A. Brongers, *II Koningen*, POT, Nijkerk 1970, blz. 240, die meent dat deze verzen door een latere hand zijn toegevoegd om het boek 'niet geheel en al in mineur' te laten eindigen. Een soortgelijke opvatting vinden we ook bij M. Cogan, H. Tadmor, *II Kings*, AB 11, Garden City 1988, blz. 330: 'Exilic readers have found some measure of consolation in the preferred treatment of their aged king; from this point of view the book of Kings does end on a positive note.'

7. Noth, a.w. (zie n.2), blz. 12.

8. Würthwein, a.w. (zie n.1), blz. 484.

9. W. Dietrich, *Propheetie und Geschichte. Eine redaktionsgeschichtliche Untersuchung zum deuteronomistischen Geschichtswerk*, FRLANT 108, Göttingen 1972, blz. 142.

10. R. Smend, *Die Entstehung des Alten Testaments*, Stuttgart 1978, blz. 122-124. Waar Smend nog vraagt tenslotte, is W. Roth in zijn artikel over het deuteronomistische geschiedswerk in TRE (Band 8, Berlin 1981, blz. 545) al weer veel stiller. Volgens hem is 2 Kon. 25:27-30 een bewijs voor het geloof in de onvergankelijkheid van de goddelijke toezeggingen aan David (2 Sam. 7:16).

11. Smend, a.w., blz. 124.

12. Vgl. de eensgezinde kritiek in de in n.1 genoemde overzichten van Mayes, blz. 116, Würthwein, blz. 484 en Weippert, blz. 235.

schrijver die hier en in een aantal aan het voorafgaande toegevoegde passages rekenschap aflegt van de neergang van Juda na het hoogtepunt ten tijde van koning Josia. Dit blok moet zijns inziens onderscheiden worden van een voor-exilisch gedeelte waarin de belofte aan David en daarnaast de zonde van en het oordeel over Jerobeam en zijn opvolgers centraal staan. Binnen deze theorie is er geen plaats voor het door Zenger veronderstelde verband tussen de belofte ten aanzien van het koningshuis van David in 2 Sam. 7 en het eerherstel van Jojakim. Aan dit laatste kan geen al te grote hoop verbonden zijn geweest.¹³

R.E. Friedman, die met hetzelfde model werkt, beschouwt 2 Kon. 25:27-30 als een latere toevoeging. Hij is de mening toegedaan dat degene die verantwoordelijk is voor de toevoeging van het blok vanaf 2 Kon. 23:26 en daaraan verwante passages de geschiedenis van het volk beschrijft als de overgang van de uittocht uit Egypte onder leiding van Mozes naar de in 2 Kon. 25:26 vermelde vlucht naar Egypte.¹⁴ In dat kader is geen plaats voor de daarop volgende notitie vanuit de Babylonische ballingschap.

Het blijkt echter ook mogelijk om uitgaande van het blokmodel van Cross te komen tot de interpretatie van het gedeelte vanaf 2 Kon. 23:26 en de daaraan verwante passages als een hoopvolle boodschap voor de in ballingschap vertoevende lezer. In dit geval speelt 2 Kon. 25:27-30 wél een belangrijke rol. J.D. Levenson beschrijft het verschil tussen het eerste blok en het tweede als een verschil in de aard van Gods belofte aan David. In het eerste geval is deze onvoorwaardelijk (2 Sam. 7:11-16), in het tweede geval is de belofte aan de voorwaarde verbonden dat de koning zich zal houden aan de wet van Mozes. De gedeeltes waarin sprake is van deze voorwaarde verbonden aan de belofte schrijft Levenson toe aan de tweede deuteronomist. Een goed voorbeeld daarvan is 1 Kon. 8:23-53 en dan met name vs. 25: 'Nu dan, Here, God van Israël, houd jegens uw knecht, mijn vader David, wat Gij tot hem gesproken hebt: nimmer zal u voor mijn aangezicht een man ontbreken, die op de troon van Israël zitten zal, indien slechts uw zonen hun weg in acht nemen en voor mijn aangezicht wandelen zoals gij voor mijn aangezicht

13. Cross noemt 2 Kon.25:27-30 'a thin thread upon which to hang the expectation of a fulfillment of the promises to David' (*Canaanite Myth and Hebrew Epic*, Cambridge 1973, blz. 277). Vgl ook R.D. Nelson, *The Double Redaction of the Deuteronomistic History*, JSOT Suppl.Ser. 18, Sheffield 1981, blz. 121-123. Mayes, die eveneens 2 Kon. 23:26-25:30 apart neemt, spreekt van 'the glimmer of hope' (a.w., blz. 132; vgl. ook blz. 125).

14. R.E. Friedman, 'From Egypt to Egypt: Dtr¹ and Dtr²', in: B. Halpern, J.D. Levenson (eds.), *Traditions in Transformation. Turning Points in Biblical Faith*, Winona Lake 1980, blz. 167-192.

gewandeld hebt.¹⁵ Volgens Levenson biedt die gedachte over de aan voorwaarden gekoppelde belofte niet alleen de verklaring voor het verval van Juda maar ook hoop voor de toekomst. Dit zou dan tot uitdrukking komen in de slotverzen van 2 Koningen.¹⁶ Daarbij ziet hij een verband tussen deze verzen en 1 Kon. 8:46-50, waarin wordt verwezen naar de ballingschap maar waarin ook de hoop doorklinkt op een einde aan deze bestraffing, doch zonder dat er sprake is van terugkeer. In dat licht zou men 2 Kon. 25:27-30 kunnen zien als een poging om de belofte aan David door te trekken tot in de situatie van de diaspora, waarbij het dan vooral belangrijk is dat een nakomeling van David de crisis heeft overleefd.

Het resultaat van dit overzicht is niet erg bemoedigend. Een duidelijk verband van 2 Kon. 25:27-30 met het voorafgaande blijkt moeilijk op een overtuigende manier te leggen te zijn, vooral ook omdat formele aanknopingspunten ontbreken. Een interpretatie als een op zich te beschouwen aanhangsel lijkt dan meer voor de hand te liggen. Maar daartoe mag men slechts zijn toevlucht nemen als alle pogingen om een zinvol verband met de gegeven context te vinden mislukt zijn. Vandaar de nu volgende nieuwe poging, waarbij dan niet, zoals zo vaak, wordt uitgegaan van een bepaalde theorie over ontstaan en boodschap van het deuteronomistische geschiedswerk. Het onderzoek wordt in eerste instantie beperkt tot deze kleine teksteenheid en zijn directe omgeving.

(27) In het zevenendertigste jaar van de ballingschap van Jojakin, de koning van Juda, in de twaalfde maand op de zevenentwintigste (dag) van de maand richtte Ewil-Merodak, de koning van Babel, in het jaar dat hij koning werd¹⁷, het hoofd op van Jojakin, de koning van Juda, vanuit de gevangenis.¹⁸ (28) Hij sprak vriendelijk met

15. J.D. Levenson, 'From Temple to Synagogue: 1 Kings 8', in Halpern, Levenson, a.w., blz. 143-166.

16. J.D. Levenson, 'The Last Four Verses in Kings', *JBL* 193 (1984), 353-361.

17. De uitdrukking **בשנת מלכו** kan ook een aanduiding zijn van zijn eerste volledige regeringsjaar (vgl. Zenger, a.w. (zie n.3), blz. 19-20). Gezien het feit dat de troonsbestijging vaker aangegrepen wordt voor een herziening van bepaalde vonnissen, ligt de hier gegeven vertalingen echter meer voor de hand.

18. Het Nederlands van de vertaling is hier niet zo fraai. In het Hebreeuws, dat hier zo letterlijk mogelijk is weergegeven, ligt de zaak echter geheel duidelijk. De uitdrukking **נשא את־ראש** wordt ook gebruikt in Gen.40:13, 19 en 20, waar gezegd wordt van de schenker en de bakker dat de farao hun hoofd zal verhogen. Daarmee wordt bedoeld dat zij de gevangenis zullen verlaten. Dat verklaart de verbinding van deze uitdrukking in 2 Kon.25:27 met **מבית כלא**. Het is dus niet nodig om hier — in navolging van het parallelle gedeelte in Jer.52:31 — **ויצא אתו**, 'en hij deed hem uitgaan', toe te voegen.

De vaak gegeven vertaling van **נשא את־ראש** met 'begenadigen' is niet helemaal correct. Gezien het gebruik van deze uitdrukking in Gen.40 en ook in Job 10:15 en 11:15 is het

hem¹⁹ en stelde zijn troon boven de troon van de koningen die met hem in Babel waren. (29) Hij wisselde zijn gevangenskleren en hij mocht voortdurend bij hem eten, al de dagen van zijn leven. (30) En wat betreft zijn levensonderhoud, dat werd hem voortdurend verstrekt vanwege de koning, elke dag zijn dagelijkse deel, al de dagen van zijn leven.

Dit bericht roept enkele vragen op. Om te beginnen is niet duidelijk waarom Jojakin nu eigenlijk in de gevangenis verbleef. M. Cogan en H. Tadmor vermoeden dat Jojakin beschuldigd was van verraad.²⁰ Volgens Würthwein moeten we hier evenwel niet denken aan een echte gevangenis. De genoemde vrijlating zou meer als beeldspraak bedoeld zijn om zijn verbetering in positie mee aan te duiden.²¹ R.P. Carroll wenst evenmin op de vraag naar Jojakins gevangenschap in te gaan, omdat hij ervan uit gaat dat dit bericht niet op werkelijke feiten berust.²² Ook hij veronderstelt dat men zo het bittere lot van de koning van Juda wilde aanduiden.²³ Waarom men daarbij nu juist voor dit beeld koos wordt echter niet duidelijk.

Ook de in vs. 28 vermelde verheffing boven de andere koningen in Babel is bevreemdend. Het enige wat daarvan gezegd kan worden is dat het een thema is dat we vaker tegenkomen in het Oude Testament, en wel bij Jozef, Mordechai en Daniël.²⁴

Voor al de eerste parallel, de vergelijking met de geschiedenis van Jozef, is hier interessant, want van Jozef wordt immers ook verteld dat hij bevrijd is uit de gevangenis. Daarbij werd hij voorafgegaan door de schenker en de bakker. In de beschrijving van die gebeurtenis in Gen. 40 wordt dezelfde uitdrukking gebruikt als in 2 Kon. 25:27 (zie Gen. 40:13, 19 en 20). Ook valt op dat zowel van Jojakin als van Jozef verteld

meer op zijn plaats om te vertalen met 'onschuldig verklaren'. Het verschil tussen beide is dat 'begenadigen' een bepaalde overtreding in het verleden suggereert, waarvoor dan vergeving wordt aangeboden, terwijl Jojakin hier eerder als ten onrechte veroordeeld wordt beschouwd. Dat verklaart ook beter de goede behandeling die hij nu krijgt.

19. Zenger, a.w. (zie n.3), blz. 23-25 en Levenson, a.w. (zie n.16), blz. 357 interpreteren דָּבַר אֱתוֹ טָבוֹת op grond van Aramese en Akkadische parallellen als een aanduiding van een verbondssluiting. Wat men zich bij een dergelijk vazallenverdrag met een koning in ballingschap moet voorstellen wordt echter niet duidelijk. Vgl. ook de kritiek van Cogan en Tadmor, a.w. (zie n.6), blz. 328 v. Het ligt meer voor de hand om deze uitdrukking in dit verband te beschouwen als tegenhanger van יִדְבַּר אֱתוֹ מִשְׁפֵּט, 'hij sprak het oordeel over hem (d.i. Sedekia) uit' (2 Kon. 25:6), ter aanduiding van het contrast tussen het lot van Sedekia en dat van Jojakin.

20. Cogan, Tadmor, a.w. (zie n.6), blz. 329.

21. Würthwein, a.w. (zie n.1), blz. 481. Mede om deze reden beschouwt hij vs.29, waarin sprake is van gevangenskleding, als een glosse.

22. R.P. Carroll, *Jeremiah. A Commentary*, OTL, London 1986, blz. 872.

23. A.w., blz. 871.

24. Vgl. Würthwein, a.w., blz. 482 en Cogan, Tadmor, a.w., blz. 330, n.5.

wordt dat zij hun gevangenskleren mochten wisselen (Gen. 41:14 en 2 Kon. 25:29). Als bij de weergave van de gebeurtenissen rond Jojakim inderdaad gedacht is aan het verhaal over Jozef, dan zou dit ook kunnen verklaren waarom hier helemaal geen sprake is van Jojakins gezin (vgl. 2 Kon. 24:25), terwijl in de negatieve tegenhanger van dit bericht, de beschrijving van het gruwelijke lot van Sedekia in 2 Kon. 25:6-7, dat heel nadrukkelijk wèl het geval is. Bij de verhalen over Jozef in de gevangenis en aan het hof is immers ook geen sprake van zijn gezin. Tenslotte zou dan nog gewezen kunnen worden op het parallelle gegeven van de ommekeer die een troonswisseling teweeg kan brengen, al gaat het dan in het vervolg op de verhalen over Jozef precies andersom: na de goedgezinde koning volgt een boosaardige (Exod. 1:8).

In het verband van deze veronderstelde associatie met de geschiedenis van Jozef is het van belang dat ook in het boek Jeremia, dat zoals bekend nauw verwant is aan het deuteronomistische geschiedswerk, de vergelijking gemaakt wordt tussen het lot van de Judese ballingen en dat van Jozef. Met name de gebeurtenissen rond Jeremia roepen herinneringen op aan wat Jozef overkwam.²⁵ Eerst gooide men hem in een put (Jer. 38:6) en uiteindelijk dwong men hem om mee te gaan naar Egypte (Jer. 43:5-7). Zo komt de vraag op of men bij de berichtgeving over Jojakim in de ballingschap misschien geïnspireerd is door deze vergelijking met Jozef. Op dezelfde wijze waarop men bij Jeremia de neergaande lijn aangeduid vond maakte men via Jojakim de opgaande lijn zichtbaar.

Nu ook het boek Jeremia in onze overwegingen is betrokken, lijkt het zinvol om na te gaan hoe de parallelle gedeelten van de boeken Jeremia en 2 Koningen zich nu precies tot elkaar verhouden. Zoals bekend komen grote gedeeltes van beide boeken bijna letterlijk overeen. Het laatste hoofdstuk van het boek Jeremia lijkt te zijn overgenomen uit 2 Kon. 24:18-25:30. Dat Jer. 52 secundair is ten opzichte van 2 Kon. 24:18 v.v. kan worden afgeleid uit een aantal kleine verschillen in de tekst. Dat betreft bijvoorbeeld het feit dat in Jer. 52:11,21-23 en 28-30 aanvullende informatie wordt gegeven, waarvan men beter kan verklaren waarom die toegevoegd is dan waarom die later weggelaten zou zijn. Een verduidelijkende zinswending zoals in Jer. 52:31 (zie n.18) wijst eveneens op een latere bewerking. Ook lijken er in Jer. 52 bepaalde oneffenheden te zijn weggewerkt. Zo spreekt 2 Kon. 25:7 over het vonnis dat de koning van Babel laat uitvoeren, terwijl hij volgens 25:21 een vonnis zelf uitvoert. In Jer. 52:11 en 27 is hij in beide gevallen de voltrekker van het vonnis.

Vergeleken met Jer. 52 heeft 2 Kon. 25 alleen in vs. 22-26 een toevoeging. Deze is op haar beurt ontleend aan een gedeelte uit het

25. Vgl. Carroll, a.w., blz. 702-703.

boek Jeremia. Doorgaans wordt aangenomen dat het een beknopte samenvatting is van Jer. 40:7-41:18.²⁶ En dat behoort nu juist tot dat gedeelte van het boek Jeremia waarin de genoemde omschrijving van het lot van Jeremia overeenkomstig dat van Jozef voorkomt.

Op grond van deze gegevens zou men nu de volgende reconstructie kunnen voorstellen. Vermoedelijk eindigde het deuteronomistische geschiedswerk aanvankelijk met 2 Kon. 25:21 ('Zo werd Juda uit zijn land in ballingschap weggevoerd.').²⁷ Naderhand werd hieraan een overzicht van gegevens die men ontleende aan het boek Jeremia toegevoegd (vs. 22-26) en werd het — mede geïnspireerd door het in het boek Jeremia gelegde verband tussen de aftocht naar Egypte en het lot van Jozef — aangevuld met het bericht over Jojakin, waarbij in de weergave van de gebeurtenissen iets doorklinkt van hoop op een ommekeer zoals eens bij Jozef. Net zoals hij was Juda weggevoerd.²⁸ Zou men dan niet mogen hopen op een soortgelijke wending in zijn lot? In deze vorm werd 2 Kon. 24:18 v.v. dan weer overgenomen en een enigszins aangepast door een redacteur van het boek Jeremia, die het evenals het boek van de eerste Jesaja wilde laten eindigen met een historische notitie.²⁹

Bij deze benadering van 2 Kon. 25:27-30, die evenmin als alle andere

26. Vgl. o.a. Brongers, a.w. (zie n.6), blz. 238 en Würthwein, a.w., blz. 479.

27. Gaat men uit van het blokmodel, dan zou hier ook het blok dat begint in 2 Kon.23:26 eindigen. Het belangrijkste formele argument op grond waarvan dit blok kan worden onderscheiden van het voorafgaande betreft de beoordeling van de koningen (vgl. Weippert, a.w. (zie n.1), blz. 243-244) en daarvan is in dit slotgedeelte geen sprake. In de studie van G. Vanoni, 'Beobachtungen zur deuteronomistischen Terminologie in 2 Kön.23,25-25,30', in: N. Lohfink (ed.), *Das Deuteronomium. Entstehung, Gestalt und Botschaft*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium LXVIII, Leuven 1985, blz. 357-362, worden evenmin formele argumenten gegeven die erop zouden wijzen dat vs.22-30 nauw verweven zijn met de voorafgaande hoofdstukken.

28. Friedman, a.w. (zie n.14), blz. 191 legt de nadruk op het feit dat in vs.26 sprake is van Egypte en in vs.27-30 van Babel. Dat is voor hem reden om het eerste toe te schrijven aan een in Egypte verblijvende redactor en het slot van het boek aan een lid van de Judese gemeenschap in Babel. Een dergelijke strikte onderscheiding lijkt op grond van de hier beschreven gebeurtenissen gerechtvaardigd. Maar men mag niet vergeten dat in vele tradities de oudste geschiedenis van Israël in Egypte ten voorbeeld wordt gesteld bij de beoordeling van latere gebeurtenissen met het volk. Het bekendste voorbeeld daarvan is dat in Deutero-Jesaja de verwachting van de terugkeer uit de ballingschap wordt verbonden met de uittocht uit Egypte. En we kunnen in dit verband ook verwijzen naar Deut.28:68 waar in het algemeen de neergang van het volk wordt beschreven als een terugkeer in het slavenhuis Egypte.

29. Dit verklaart ook de verschillen tussen Jer.52:11 en 2 Kon.25:7. De beschrijving van de bestraffing van Sedekia is in het boek Jeremia uitgebreider. De aanvullingen betreffen zaken die in 2 Kon.25:27-30 ook van Jojakin worden gezegd, namelijk de gevangenschap en de lange duur. Het is duidelijk dat men in Jer.52 het contrast tussen beide gebeurtenissen heeft willen benadrukken. Het meest aannemelijk is dat dit gebeurde op het moment dat beide teksten werden samengevoegd.

die hiervoor zijn opgesomd als de enige juiste kan worden gekenmerkt, moet men de vraag zoals die in de titel boven dit artikel gesteld is beantwoorden met te zeggen dat het hier gaat om een aanhangsel. Indien er een positieve tendens waarneembaar is, dan vloeit deze niet voort uit de opvattingen van de deuteronomist(en) zoals we die uit het voorafgaande hebben leren kennen, maar veeleer uit verhalen zoals die over Jozef: de vicieuze cirkel van schuld en vloek lijkt uiteindelijk toch doorbroken te kunnen worden.